

УДК 4414

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ

Алмазұлы Абдурахман Батухан

Almazuly00@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
халықаралы құқық кафедрасының 3-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – А. Жунусбекова

1991 жылға дейін Каспийдің мәртебесін анықтауда проблемалар туындаған жоқ, өйткені ол тарихи түрде екі жағалаудағы мемлекеттердің – Ресей мен Персияның (XVIII–XIX ғғ.) халықаралық келісімдері мен келісімдерінде белгіленді. Оның өзгеруі Ресей мен Персияның екі жақты келісімдерімен белгіленген Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін нақтылап, дамытқан 1921 жылғы 26 ақпанда РСФСР мен Персия арасындағы шарттың жасалуы салдарынан болды. [1] Маңызы жағынан, теңіздің құқықтық мәртебесіндегі негізгі өзгерістер Каспийдің Ресейдің ерекше юрисдикциясында болуын тоқтатты. Персия кемелерді өз туы астында жүзу және балық аулау қызметін жүзеге асыру құқығына ие болды. 1940 ж. Сауда және теңізде жүзу туралы екіжақты Кеңес-Иран шарты Каспий теңізі мәртебесінің элементтеріне де әсер етті [1].

1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін Каспий теңізі аймағында жағалаудағы мемлекеттердің саны екіден беске дейін өсті: Ресей мен Ираннан басқа Әзірбайжан, Қазақстан

және Түрікменстан Каспий маңы мемлекеттері болды. Жаңа мемлекеттердің құрылуына байланысты Кеңес Одағына қатысты Ресей Федерациясының, Әзірбайжанның, Қазақстан мен Түрікменстанның құқықтық мирасқорлығы туралы мәселе қойылды.

1991 жылғы 21 желтоқсандағы Алматы декларациясының ережелері ТМД-ға қатысушы мемлекеттерге олардың конституциялық рәсімдеріне сәйкес КСРО шарттары мен келісімдерінен туындайтын халықаралық міндеттемелерді орындауға кепілдік берді. 1940 жылғы шартқа қатысты мұрагерлікке қарсы шығу үшін негіздер туындамауы керек. Демек, Каспийде тек Ресей мен Иранның туы астында ғана емес, Әзірбайжан, Қазақстан және Түрікменстанның да кеме қатынасын, сондай-ақ теңізде мемлекеттік шекаралардың болмауын заңды деп санауға болады. Сонымен қатар, бұл мемлекеттер он мильдік жағалаудағы су аймағында ерекше балық аулау құқығын сақтап қалды [2].

Жаңа жағалаудағы мемлекеттердің, атап айтқанда Қазақстанның ұстанымы екі жақты Кеңес-Иран шарттарымен ресімделген Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне күмән келтірді. "Каспий теңізінің проблемасы бойынша" елдің Премьер-Министрінің 1994 жылғы 28 шілдедегі № 295-ө өкімінде оның құқықтық мәртебесіне қатысты директивалар болды. [3]

КСРО-ның ыдырауына байланысты 1921 және 1940 жылдардағы шарттар бойынша Каспий теңізінің бұрынғы құқықтық мәртебесі жаңа геосаяси болмысқа сәйкес келмейді деп танылды (1-т.). Каспий теңізінің жаңа құқықтық мәртебесін айқындау үшін Қазақстан мынадай басымдықтарды негізге алды: 1) теңіздің құқықтық мәртебесі елді әлеуметтік-экономикалық дамыту мақсатында республиканы Каспий теңізінің қазақстандық бөлігінің минералдық-шикізат ресурстарын әзірлеу және ұтымды пайдалану үшін халықаралық танылған негіздер мен нақты мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге тиіс; 2) Каспий теңізінде кеме қатынасы және балық аулау мәселелерін шешу үшін Қазақстанды қолайлы климатпен қамтамасыз ету; 3) жағалаудағы мемлекеттердің әріптестігі негізінде Каспийдің экологиялық проблемаларын шешу. Қазақстан Каспий теңізінің бірегей сипатын мойындай отырып, осы табиғи объектінің жаңа құқықтық мәртебесін белгілеу мақсатында БҰҰ-ның 1982 жылғы Конвенциясына сәйкес оған халықаралық теңіз құқығының негізгі ережелерін таратуға қол жеткізуді ұсынды. [4]

Оларда аумақтық сулардың, ерекше экономикалық аймақтың, континенттік қайраңның режимдері бекітілді, ашық теңіз үстінен ұшу еркіндігі, балық аулау, қоршаған ортаны қорғау, жағалаудағы мемлекеттердің жағалауларын қорғау мәселелері шешілді. Каспий теңізін 1982 жылғы Конвенцияны түсінуде дәл теңіз деп тану, Каспий теңізінің бір бөлігіне ашық теңіз режимін қолдану ұсынылды, бұл жағалаудағы және бөлінбейтін мемлекеттерге алты еркіндік беруді білдірді: кеме қатынасы, ұшу, суасты кабельдері мен құбырларды төсеу, жасанды аралдар мен басқа қондырғыларды салу, балық аулау және ғылыми зерттеулер. Осылайша, Қазақстан оны іске асырған жағдайда Каспий жаласындағы емес елдердің астындағы кеме қатынасына бұрын белгіленген тыйымды өзгерте алар еді.

Қазақстан Республикасы 1999 жылғы 6 қазандағы Иранмен бірлескен декларацияда 1921 және 1940 жылдардағы шарттарға негізделген Каспий теңізінің қолданыстағы құқықтық режимінің жарамдылығы туралы ұстанымды қолдады. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің аталған элементтері бойынша Қазақстан Республикасының Ресеймен келісімі 1992 жылғы Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарттың 2-бабына сәйкес қатысушы мемлекеттердің мүдделерін қозғайтын халықаралық қауіпсіздіктің барлық маңызды мәселелері бойынша консультация беру және ұстанымдарды келісу тетіктерін іске асырудың үлгісі болды деп ойлаймыз.

1998 жылы Ресеймен келісімге қол қойылғаннан кейін Қазақстан 2003 жылы Әзірбайжанмен және 2014 жылы Түрікменстанмен дәйекті түрде келісімдер жасасып, Каспий теңізінің түбінде өз секторын айқындаудың табысты саясатын жалғастырды. Осылайша, Қазақстан Республикасы Каспий теңізі түбінің секторалдық бөлінуін іске асырды және заңды жер қойнауын пайдаланудың өз учаскесін айқындады. 2012 жылы Ашхабадпен соңғы келісім жасасқанға дейін Республика Президенті Н. Назарбаев Ұлттық қауіпсіздік саласындағы "Қазақстан-2030" стратегиясын іске асыруды қорытындылай келе, Каспий теңізі

акваториясындағы ахуалды сенімді бақылауға қол жеткізілгенін, болашақта кез келген аумақтық даулардың туындау қаупі түпкілікті жойылғанын мәлімдеді: "Біз көршілерімізбен даулы аумақтарды ұрпақтарымыз үшін қалдырмадық». [5] Көп жағдайда Қазақстанның ұстанымы теңіз түбін бөлу туралы екіжақты келісімдер, сондай-ақ Каспий бестігі саммиттерінің қорытындылары бойынша көпжақты шарттар мен өзге де құжаттар жасасу кезінде негізге алынды. Қазақстанның өңірдегі ұлттық мүдделерін іске асыру кезіндегі сыртқы саяси жетістіктері көп жағдайда барлық мемлекеттермен ынтымақтастықтың стратегиялық одақтастық сипаты барысында қол жеткізілген ымыраның нәтижесі болып табылады.

Уақыт өте келе Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін заңи тұрғыда жетілдіру мақсатында, яғни 1991 жылы КСРО мемлекеттері жаңа халықаралық субъектісі болғалы бері экономикалық, әлеуметтік салаланыда көптеген өзгерістер орын алды, соның ішінде Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияны әзірлеу мақсатында 1996 жылы Каспий маңы мемлекеттері Сыртқы істер министрлерінің орынбасарлары деңгейінде арнайы жұмыс тобын құрды. Құжатты келісу 2018 жылғы 12 тамызда Қазақстандағы саммитте бес Каспий маңы мемлекеттерінің басшылары қол қойғанға дейін 20 жылдан астам уақыт құжатты әзірледі. Келісім-шартты келісу жылдары (1996-2018) Тараптар арасында АНТ-ның 51 отырысы, Сыртқы істер министрлерінің 10 — нан астам кездесуі және 2002 жылы Ашхабадта, 2007 жылы Тегеранда, 2010 жылы Бакуде және 2014 жылы Астраханьда 4 президенттік саммит өткізілді. [6]

Осы халықаралық шарт Каспий теңізіне қатысты 1921 және 1940 жылдардағы Кеңес-Иран шарттарының орнын алмастырды. Конвенцияға сәйкес Каспий теңізінің су бетінің негізгі ауданы осыдан туындайтын заңды салдарлары бар көл емес, теңіз деп танылатын болды. Каспий теңізі тараптардың ортақ пайдалануында қалады, ал түбі мен жер қойнауын көрші мемлекеттер халықаралық құқық негізінде олардың арасындағы уағдаластық бойынша учаскелерге бөледі. Кеме қатынасы, балық аулау, ғылыми зерттеулер және магистральдық құбырларды төсеу Тараптар келіскен ережелер бойынша жүзеге асырылады. Атап айтқанда, магистральдық құбырды теңіз түбімен төсеу кезінде құбыр желісі кімнің секторы арқылы өтетін тараптың ғана келісімі талап етіледі деген. [7] Конвенцияда сондай-ақ Каспийде шарт тараптарына тиесілі емес Қарулы Күштердің болуына жол бермеу туралы ереже тіркелген, сондай-ақ теңіздегі қауіпсіздікті қолдау және оның ресурстарын басқару үшін жауапты бес Каспий маңы мемлекетін айқындайды. Сондай-ақ, Каспий теңізіндегі инциденттерді болдырмау туралы үкіметаралық келісім және терроризмге, ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес бойынша 2010 жылғы Каспий теңізіндегі қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық туралы және шекара ведомстволарының өзара іс-қимылы туралы келісімге үш Хаттама қол қоюға әзірленді.

Конвенция мәтініне сәйкес, Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының және халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларын негізге ала отырып, тараптар арасындағы ынтымақтастық, тату көршілік және өзара түсіністік ахуалын ескере отырып, осы келісім шартқа қол қойды. [7]

"Каспий теңізі" – куәландырылған көшірмелері осы Конвенцияға қоса берілген және оның ажырамас бөлігі болып табылатын Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің Навигация және мұхиттану бас басқармасының, Санкт-Петербург қаласы, 1998 жылы басып шығарылған, нөмірі 31003, 17.04.1997 жылғы архивтік басылымдағы; 1999 жылы басып шығарылған, нөмірі 31004, 04.07.1998 жылғы архивтік басылымдағы; 1998 жылы басып шығарылған, нөмірі 31005, 16.11.1996 жылғы архивтік басылымдағы, 1:750 000 масштабты теңіз навигациялық карталарына жағалаулары түсірілген Тараптардың құрлықтық аумақтарымен қоршалған су айдыны.

Конвенция Қазақстанға және Каспий өңірінің барлық елдеріне әскери қауіпсіздік тұрғысынан әлдеқайда үлкен тұрақтылық пен болжамдылық береді, өйткені Конвенцияға қол қоюшылар Тараптарға тиесілі емес Қарулы Күштердің Каспийде болмауы туралы уағдаласты. Конвенцияға қол қойған Каспий маңы мемлекеттері әскери қызмет саласындағы келісілген Сенім Шаралары жөніндегі бес жақты жеке шартқа қол қоюға уағдаласқан.

Каспий маңы мемлекеттерінің терроризмге және ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес саласындағы ынтымақтастығы туралы уағдаластықтардың маңызы зор. Себебі, Каспий теңізі акваториясын әртүрлі режимдермен аймақтарға бөлудің арқасында сауда-экономикалық, энергетикалық және көлік-логистикалық ынтымақтастық, экология, туризм және т.б. мәселелер жылдам әрі тиімді шешілетін болады деген үміт пайда болды, бұған мынадай шаралар ықпал етеді: – Каспий маңы елдерінің құзыретті ведомстволарының тұрақты кездесулері; – өңір елдерінің теңіз әкімшіліктерінің тұрақты өзара іс – қимылы; – тарифтік саясатты оңтайландыру, Каспий маңы елдерінде тасымалдауды жақсарту жөніндегі мәселелерді жоспарлы қарау – теңізде жүзу еркіндігі және басқа теңіздер мен Әлемдік мұхитқа транзит еркіндігі туралы уағдаластықтар және т.б.

Осы ратификацияланған халықаралық келісім шарт өз жемісін бірден бермейді, дегенменде ақырындап өз пайдасын және тұрақтылығының жемісін береді. Себебі келісім-шарттың мәні өте күрделі әрі 3 декада дайындалған халықаралық келісім шарт болып табылады. Болашақта әліде жетілдіреді деген үміт бар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Персией, подписан в г. Москве 26 февр.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. 1921. № 73. Ст. 597.

2. Алма-Атинская декларация от 21 дек. 1991 г. // Бюллетень международных договоров Республики Казахстан. 2002. № 10. Ст. 65.

3. По проблеме Каспийского моря: распоряжение премьер-министра Республики Казахстан от 28 июля 1994 г. № 295-р // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/R940000295>

4. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву (UNCLOS), заключена в г. Монтего-Бее 10 дек. 1982 г. (с изм. от 23 июля 1994 г.) // СЗ РФ. 1997. № 48. Ст. 5493.

5. Соглашение между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой, совершенное в г. Москве 29 нояб. 2001 г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан. 2003. № 14. Ст. 115

6. Лидеры стран «пятерки» подписали Конвенцию о правовом статусе Каспийского моря. 12 августа 2018.

7. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 8 ақпандағы № 222-VI ҚРЗ.